

УДК 658.153(477)

ББК 65.011.5

Семенюк Н.О.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ЕВОЛЮЦІЇ ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ “ОБОРОТНИЙ КАПІТАЛ” В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ

Хмельницький національний університет,
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України,
кафедра фінансів та банківської справи,
29000, м. Хмельницький,
вул. Інститутська, 11

Анотація. У статті досліджено виникнення та розвиток поняття “оборотний капітал”.

Ключові слова: капітал, оборотний капітал.

Annotation. The research investigates the origin and development of the concept “floating capital”.

Key words: capital, floating capital.

Вступ. Сьогодні в досить складних умовах господарювання на перший план виходить максимально ефективна організація діяльності всіх структурних складових підприємства. Особливої уваги вимагає оборотний капітал, оскільки є основою для виробничої діяльності підприємства.

Постановка завдання. Ще у XVIII столітті фізіократами було введено поняття “оборотний капітал”. З того часу й до наших днів багато учених різних країн вивчали оборотний капітал, але, незважаючи на численні теоретичні дослідження, немає єдиного підходу до визначення поняття “оборотний капітал”. Для уточнення трактування цієї категорії дослідимо його історичний аспект.

Результати. Давньогрецький філософ, історик Ксенофонт (444–355 рр. до н. е.) – учень Сократа, висловив свої міркування з приводу грошей і грошового обігу в посібниках з управління господарством, які називалися “Економікос” і “Домострой”, радячи нагромаджувати гроші. Водночас він негативно оцінював обіг грошей у вигляді торгового й лихварського капіталу, рекомендував нагромаджувати гроші як скарб, страховий фонд на випадок неврожаїв чи війни. Ксенофонт відмічав, що гроші – це не цінність, якщо не вмієш ними користуватися. Ксенофонт – прихильник, насамперед, натурального господарства. Разом з тим він визнає необхідність і корисність грошей, грошового обігу й торгівлі [1].

Одним з видатних мислителів стародавньої Греції був Арістотель (384–322 рр. до н. е.) – учень Платона. Свої роздуми на соціально-економічні теми він виклав у 28 творах. Усі економічні відносини поділив на два види: економіка та хрематика. Мінову та товарну торгівлю за посередництвом грошей він відносив до економіки, а купецьку торгівлю з метою перепродажу й отримання грошей назвав “хрематикою”. Ці дві форми обігу грошей він протиставляв одна одній, вважаючи економіку природною основою господарства, а хрематику – побудовану на грошах і неприродною. Таким чином, Арістотель зробив розмежування між товарним обігом (економіка) та обігом капіталу (хрематика) [1].

А в центрі уваги меркантилістів опиняється саме хрематистика – “породження” грошей грошима. Отже, предметом дослідження меркантилістів є сфера обігу. Навіть сам термін “меркантилізм”, що виник у XVII ст., походить від італійського слова “mercante” – купець. Найбільш відомими представниками раннього меркантилізму були англієць В.Стаффорд (1554–1612), італійці Г.Скаруффі (1519–1584), Б.Даванцаті (1529–1606) та ін. Пізній меркантилізм (мануфактурна система) виник у другій половині XVI ст., до-

сягнувши розквіту в XVII ст. Його найбільш відомими представниками були англієць Т. Мен (1571–1641), французи Ж.Б. Кольбер (1619–1683), А. Монкретьєн (1575–1621), італієць А. Серра (XVI–XVII ст.).

Ідеологію меркантилізму розкривають такі головні положення: багатством є лише те, що може бути реалізованим і справді реалізується в грошах; тобто багатство – це не що інше, як нагромадження грошей; виробництво створює потрібні передумови для утворення багатства, а тому потребує постійного заохочення й розвитку; безпосереднім джерелом багатства є сфера обігу, тобто сфера, де продукти перетворюються на гроші; сфера обігу є водночас і джерелом прибутку, що утворюється завдяки продажу товарів за більш високою ціною, ніж ціна купівлі; обіг товарів усередині країни, на думку меркантилістів, хоч і збагачує одних осіб за рахунок інших, проте не збільшує і не зменшує загальної суми національного багатства. Джерелом багатства є лише зовнішня торгівля; баланс зовнішньої торгівлі має бути активним, тобто треба менше купувати в іноземців і більше їм продавати (проте щодо розуміння активного балансу погляди ранніх і пізніх меркантилістів дуже різнилися) [4].

Уперше капітал було розділено на основний та оборотний фізіократами. Представниками школи фізіократів були такі видатні економісти, як Ф. Кене, А. Тюрго, В. Мірабо, В. Дюпон де Немур, Г. Летрон та ін. Фізіократи розрізняли “щорічні аванси” і “первинні аванси”. Ф. Кене, як один з найяскравіших представників фізіократів, дав розмежування між окремими частинами капіталу за характером їх обороту. Одну частину капіталу він називав первинними авансами (сільськогосподарський інвентар, будівлі, худоба); іншу, названу ним щорічними авансами, складали витрати на насіння, робочу силу. Перша частина капіталу повний оберт здійснювала за ряд виробничих циклів (ряд років), тоді як друга частина проробляла оборот упродовж одного виробничого циклу (1 рік) [9].

Однією з важливих заслуг фізіократів є запровадження в економічну літературу категорії “капітал”, яка до цього мала вкрай неясний зміст. Під капіталом розумілися грошові кошти, які віддавали в борг, нерухомість, що здавали в оренду, гроші, що авансувались у торговельні операції [7].

Визначаючи капітал як частину запасів, від яких певна особа очікує отримати прибуток, А. Сміт (1723–1790), на відміну від фізіократів, трактував як продуктивний увесь суспільний капітал. Водночас він уважав, що капітал не існував за умов раннього примітивного суспільства й з’явився в результаті первісного нагромадження, яке вчений пов’язував виключно з працелюбністю та бережливістю окремих індивідів [2]. А. Сміт, поділяючи погляди класичної школи, також розподіляв капітал на основний та оборотний. До оборотного капіталу він відніс капітал купця, тобто гроші, товар, запаси. У фізіократів ділення авансів на первинні й щорічні стосується тільки землеробського капіталу. Сміт же розповсюдив категорії основного й оборотного капіталу на всі галузі господарства.

Проте А. Сміт бачив відмінність між оборотним й основним капіталом у тому, що перший обертається, а другий – ні. Він фактично протиставляв один одному оборотний й основний капітал. До складу оборотного капіталу А. Сміт включає: гроші, за допомогою яких обертаються інші частини оборотного капіталу, розподіляються серед споживачів товари; запаси матеріалів і напівфабрикатів, які призначаються для виготовлення товарів і які не придбали ще готової форми й залишаються в руках промисловців; готові вироби, які залишаються ще в руках промисловців або торговців.

Адам Сміт вважає, що всякий основний капітал спочатку виникає і вимагає постійного поповнення з капіталу оборотного. Усі машини й знаряддя виробництва спершу виникають з оборотного капіталу, що являє собою матеріали, з яких вони виготов-

ляються, і засоби існування для працівників, які виготовляють їх. Такого ж роду капітал потрібен і для їх ремонту [9].

Давид Рікардо, як й А.Сміт, ототожнює капітал із засобами виробництва. Але якщо А.Сміт цю категорію зв'язує з капіталістичним способом виробництва, існуванням найманої праці, то Д.Рікардо трактує її позаісторично. У нього все, що бере участь у виробництві, навіть знаряддя первісної людини, стає капіталом.

Дж.С.Мілль (1773–1836) усебічно проаналізував поняття капіталу та його виробничу функцію. Він вважав капітал результатом заощадження і робив висновок про те, що заощаджена праця породжує попит на працю, а не купівлю товарів для споживання. Дж.С.Мілль твердив, що людина приносить користь працівникам не тим, що споживає, а тільки тим, чого не споживає сама. Праця й капітал винагороджуються виробництвом, а не обміном [1]. Як і попередники, Джеймс Мілль виокремлював у складі капіталу, зайнятого у виробництві: оборотний капітал, який після одноразового використання припиняє своє існування як капітал і повністю вичерпує свою функцію у виробництві, постійно відтворюється шляхом продажу готових виробів, а потім безперервно витрачається на купівлю матеріалів і заробітної плати, виконує свою функцію, не залишаючись у власників, а переходячи з рук у руки [2].

Одним з найяскравіших учених, що досліджували капітал, є Карл Маркс (1818–1883). Аналізуючи гроші як кінцевий продукт розвитку простого товарного виробництва, К.Маркс водночас визначав їх як першу форму існування капіталу. Він стверджував, що за умов капіталістичного виробництва рух грошей описується формулою $G - T - G'$, де $G' = G + \Delta G$, тобто дорівнює первісно авансованій сумі плюс деякий приріст [2].

Карл Маркс поділяє капітал на постійний і змінний (а не як у А.Сміта й Д.Рікардо – на основний і оборотний). К.Маркс має на увазі як специфіку руху частин капіталу, що виділяються ним, так і специфіку впливу кожної із цих частин на масу додаткової вартості у вартості продукту. Зокрема, про рух капіталу детально говориться в главі 8 тому II “Капіталу”, де йдеться про кругообіг капіталу, при цьому змінний капітал підлягає відшкодуванню після кожного виробничого циклу.

К.Маркс вважає, що та частина капіталу, яка перетворена на робочу силу, у процесі виробництва змінює свою вартість. Вона відтворює свій власний еквівалент і, крім того, надлишок, додаткову вартість, яка, у свою чергу, може змінюватися, бути більшою чи меншою. З постійної величини ця частина капіталу безперервно перетворюється на змінну. Тому він називає її змінною частиною капіталу, або змінним капіталом. Ті самі складові частини капіталу, які з точки зору процесу збільшення вартості розрізняються як постійний капітал і змінний капітал [5].

Альфред Маршалл (1842–1924) у розподілі капіталу на основний та оборотний підтримує Д.Мілля. Під оборотним капіталом він розуміє капітал, який цілком вичерпує свою функцію у виробництві, у процесі його одноразового вживання, а під основним капіталом – капітал, який існує в довговічній формі й дохід від якого надходить упродовж відповідного тривалого періоду [6].

Йозеф Алоїз Шумпетер (1883–1950) вважає, що первинний капітал розподіляється на основний і оборотний. Перший витрачається на придбання земельних ділянок, будівель, машин і т. ін., другий – на оплату необхідних послуг праці, сировини тощо. Сукупну вартість усіх придбаних благ, суму всіх виробничих вкладень, одним словом, грошову суму, з якої починається будь-яке підприємство, він називає первинним капіталом. При цьому абсолютно байдуже, чи належить уся ця сума підприємцеві, чи частково взята ним у позику; також не має значення, чи оплачуються всі ці блага грошима, векселями або іншими кредитними платіжними засобами [8].

Джон Бейтс Кларк (1847–1938) у своїй книзі “Розподіл багатства” теж поділив капітал на основний та оборотний, але відмітив, що такий поділ є досить умовним. Він наголошував, що термінами “основний” та “оборотний” зазвичай позначаються частини капіталу, а не два види капітальних благ. Дослідивши економічні праці свого часу, Д.Б.Кларк виділив кілька відмінностей між складовими частинами капіталу. Однією з підстав для розподілу є оборотність капіталу, тобто твердження, що одна частина капіталу обертається, а інша – ні. Він вважає, що капітальні блага, за єдиним винятком, не обертаються. Таким винятком є гроші, оскільки банкноти та копійки переходять із рук у руки безкінечно. Весь інший товар обертається так мало, як тільки можна. Іншою підставою для розподілу капіталу є те, що основний капітал використовується багаторазово, а оборотний – лише один раз. Д.Б.Кларк говорить, що така відмінність є невизначеною, оскільки людина може взяти сировину, наприклад дошку, попрацювати з нею, а потім відкласти й через якийсь час знову працювати. Так може продовжуватися довгий час. Тому, на думку Д.Б.Кларка, потрібно зробити доповнення до цієї відмінності для більшої ясності розподілу капіталу. Отже, блага, що створюють оборотний капітал, не можуть бути використані більше одного разу, не зазнаючи зміни. Вони набувають нового економічного стану при кожному використанні [3]. Трактуювання поняття “оборотний капітал”, що розглянуті вченими, подано в табл. 1.

Таблиця 1

Еволюція поняття “оборотний капітал”

№	Автор	Роки життя	Розуміння оборотного капіталу
1	Франсуа Кене	(1694–1774)	Щорічні аванси, що складають витрати на насіння, робочу силу. Ця частина капіталу проробляла оборот упродовж одного виробничого циклу (1 року)
2	Адам Сміт	(1723–1790)	До оборотного капіталу відноситься капітал купця, тобто гроші, товар, запаси. Розповсюджує категорії основного й оборотного капіталу на всі галузі господарства, а не тільки на землеробський капітал
3	Джеймс Мілль	(1773–1836)	Оборотний капітал після одноразового використання припиняє своє існування як капітал і повністю вичерпує свою функцію у виробництві, постійно відтворюється шляхом продажу готових виробів, а потім безперервно витрачається на купівлю матеріалів із заробітної плати, виконує свою функцію, не залишаючись у власників, а переходячи з рук у руки
4	Карл Маркс	(1818–1883)	Змінний капітал підлягає відшкодуванню після кожного виробничого циклу
5	Альфред Маршалл	(1842–1924)	Під оборотним капіталом розуміє капітал, який цілком вичерпує свою функцію у виробництві, в процесі його одноразового вживання, а під основним – капітал, який існує в довговічній формі й дохід від якого надходить упродовж відповідного тривалого періоду
6	Кларк Джон Бейтс	(1847–1938)	Блага, що створюють оборотний капітал, не можуть бути використані більше одного разу, не зазнаючи зміни. Вони набувають нового економічного стану при кожному використанні
7	Йозеф Алоїз Шумпетер	(1883–1950)	Оборотний капітал спрямований на оплату необхідних послуг праці, сировини тощо

Висновки. Таким чином, дослідивши роботи вчених, можна прослідкувати становлення та розвиток поняття “капітал” та “оборотний капітал”. Спочатку термін “капітал” означав землю, товари, засоби праці, гроші. Арістотель виокремив грошову складову капіталу “купецький капітал”, але різко засуджував такий капітал, вважаючи його неприродним, і надавав перевагу натуральному виробництву. Але з розвитком торгівлі грошовий (купецький) капітал набирає все більшої популярності, стаючи об’єктом дослідження меркантилістів. З розвитком науково-технічного прогресу та виробництва капітал набуває все ширшого значення, вміщує в собі все більше елементів, що приводить до поділу його фізіократами на “основний” та “оборотний”. Подальші дослідження вчених надавали розвиток кожному із цих понять. Звернувши увагу на оборотний капітал, відмітимо, що розвивається не тільки трактування вказаного поняття, але з’являються нові його ознаки: оборотність, одноразовість використання.

З розвитком економічної науки з’явилися поняття “оборотні активи”, “оборотні кошти”, “оборотні засоби”, тому подальші дослідження пов’язані з визначенням сутності кожного з них.

1. Злупко С. М. Історія економічної теорії : навчальний посібник / С. М. Злупко. – К. : Знання, 2005. – 719 с.
2. Історія економічних учень : навчальний посібник / [Базилевич В. Д., Гражевська Н. І., Гайдай Т. В. та ін.]. – К. : Знання, 2004. – 1300 с.
3. Кларк Дж. Б. Распределение богатства / Дж. Б. Кларк ; пер. с англ. Д. Страшунского, А. Бесчинского ; под ред. Л. П. Куракова. – М. : Гелиос АРВ, 2000. – 368 с.
4. Корнійчук Л. Я. Історія економічних учень : навчальний посібник / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник. – К. : КНЕУ, 1999. – 562 с.
5. Маркс К. Капитал Т. I / К. Маркс // Критика политической экономии / К. Маркс. – М. : Политиздат, 1983. – Кн. 1 : Процесс производства капитала. – 905 с.
6. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – М. : Издат. группа “Прогресс”, 1993. – Ч. 1. – 414 с.
7. Проскурін П. В. Навчальний посібник / П. В. Проскурін. – К. : КНЕУ, 2005. – 372 с.
8. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 453 с.
9. Ядгаров Я. С. История экономических учений : учебник для вузов / Я. С. Ядгаров. – 3-е издание. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 320 с.

Рецензенти:

Лук’янова В.В. – доктор економічних наук, професор кафедри економіки підприємства і підприємництва Хмельницького національного університету;

Фрадинський О.А. – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та банківської справи Хмельницького національного університету.